

Babanzāde Aĥmed Na'ım'ın İslam Savunusunun Temel Argümanları

RABİYE ÇETİN

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye
rcetin@ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4706-0022>

SEMRA CEYLAN

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye
semraceylan19@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4234-1423>

Öz

Babanzāde Aĥmed Na'ım, (1872-1934) on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ile yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşamış, dil, felsefe, psikoloji, ahlāk ve hadiş alanlarındaki çalışmalarıyla temayüz etmiş müderris, mütercim ve düşünürdür. Osmanlı entelektüelleri arasında mektep ve medrese çatışmasının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde mektep mezunu olup medrese ilimlerini de tahsil eden Babanzāde, İslam kültürünün yanı sıra dönemin modern kültürüne de vakıftır. Aĥmed Na'ım, Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecine tanıklık etmesinin yanı sıra Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarındaki modernleşmenin doğası, sınırları ve muhtemel etkileri bağlamında yaşanan yoğun fikri tartışmalara görüşleri ile katkı sağlamıştır. İslam savunusu temelinde serdettiği bu görüşlerinde; dinî, ahlaki ve kültürel değerlerden uzaklaşmadan Batı'nın sunduğu ilmi ve fennî imkanlardan faydalanmayı esas almıştır. Bununla birlikte Babanzāde, tarihsel süreçte ilim, fen, felsefe, sanat gibi alanlardaki çalışmaları ile çığır açan ve bir medeniyet inşa eden Müslümanların bugün geldikleri noktayı eleştirerek geçmiş ile yaşanan çağ arasındaki büyük uçuruma dikkat çekmiş; bu bağlamda İslam'a yöneltilen eleştirilere cevap niteliğinde savunu metinleri yazmıştır. Bu makale, Babanzāde'nin düşünsel arka planını dikkate alarak İslam savunusuna dair görüşlerini sistematik bir şekilde tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Aĥmed Na'ım'ın İslam savunusunun merkezinde, fıtrat dini olarak gördüğü İslam'ın sunduğu evrensel değerler ile Batı'nın kültürel hegemonyasının dayattığı değerlerin kıyaslanması ve Batı değerlerinin taklit edilmesine yönelik eleştirileri bulunmaktadır. O, bazı Müslüman aydın ve bürokratların İslam toplumunun içinde bulunduğu ahvalden kurtuluşu için önerdikleri *Batı/Frenk taklitçiliğini*, Müslümanların selameti için bir çıkış yolu olarak görmediği gibi toplumsal fesadın temel saiki kabul etmektedir. Makalede, Babanzāde'nin İslam savunusunda hareket noktası olarak İslam'ın evrensel ilkeler içeren, akli, ahlaki, tutarlı ve ekmel bir din olduğu düşüncesini kabul ettiği, İslam

toplumunun kurtuluşunu da bu ekmel dinin ilkelerine kesin bir dönüşe bağlı gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Din, İslam, İslam Savunusu, Babanzâde Aḥmed Na'ım.

The Fundamental Arguments of Babanzâde Aḥmad Na'ım's Defense of Islam

Abstract

Babanzâde Aḥmed Na'ım (1872/1934) was a scholar, translator and thinker who lived in the last quarter of the nineteenth century and the first half of the twentieth century and distinguished himself with his works in the fields of language, philosophy, psychology, ethics, and hadith. Babanzâde, who graduated from a school and studied madrasa sciences at a time when the conflict between the school and madrasa was intense among Ottoman intellectuals, was well versed in the modern culture of the period as well as Islamic culture. In addition to witnessing the transition from the Ottoman Empire to the Republic, Aḥmed Na'ım contributed to the intense intellectual debates on the nature, limits, and possible effects of modernization in the late Ottoman period and the early years of the Republic. In these views, which he presented on the basis of the defense of Islam, he was based on utilizing the scientific and scientific opportunities offered by the West without moving away from religious, moral and cultural values. In addition, Babanzâde criticized the point reached at the time by Muslims who made a breakthrough and built a civilization with their works in fields such as science, science, philosophy, and art in the historical process and drew attention to the great gap between the past and the current age, and in this context, he wrote defensive texts in response to the criticisms directed against Islam. This article aims to systematically identify Babanzâde's views on the defense of Islam by considering his intellectual background. In this framework, at the center of Aḥmed Na'ım's defense of Islam is the comparison of the universal values offered by Islam, which he sees as the religion of nature, with the values imposed by the cultural hegemony of the West and his criticism of the imitation of Western values. He does not consider *the imitation of the West/Frenk*, which was proposed by some Muslim intellectuals and bureaucrats as a way out of the current situation of Islamic society, as a way out for the salvation of Muslims, and he considers it as the main cause of social mischief. In the article, it is determined that Babanzâde embraced the idea that Islam is a rational, moral, and consistent religion that contains universal principles as the starting point in his defense of Islam, and that the salvation of Islamic society depends on a definite return to the principles of this perfect religion.

Keywords: Human, Religion, Islam, Defense of Islam, Babanzâde Aḥmed Na'ım.

Giriş

Aydınlanma ve Modernite ile yaşanan zihinsel dönüşüm, hayatın bütün yönlerini etkilemiş ve yeniden yapılandırılması girişimini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik, felsefi alanların yanı sıra gündelik yaşama dair kabuller ve kalıplar da değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Söz konusu alanlarda mensuplarına davranış ilkeleri sunan ve bu ilkelerin kabulüyle bir dünya görüşüne dönüşen din, aydınlanma ve modernite bağlamında tartışmaya açılan önemli kavramlardan biridir. Zira

din XIX. Yüzyılın başlarından itibaren bir toplumun bilim, kültür, sanat ve düşünce üretmesine ve ilerlemesine engel olan temel etken olarak kabul edilmiştir. Bu kabule göre materyalizm ve pozitivism rasyonel gerçekliği ifade ederken din, metafizik boyutuyla irrasyonel olanı temsil etmektedir. Bu anlayışa göre yaşamın rasyonel gerçekliğine herhangi bir katkısı olmayan dine, kurumsal bazda ne kadar az alan açılırsa ilerlemenin o kadar hızlı gerçekleşeceği düşüncesi¹ Batı'da Hıristiyanlık özelinde ortaya çıkmış olsa da zamanla Müslümanlar, bu düşüncenin önemli muhatapları haline gelmişlerdir. Bu muhataplık, askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak Batı'nın gerisinde olan Müslüman toplumların birçoğunun sömürgeleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bundan dolayı Batı hegemonyasına karşı koymak için Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, tüm Müslümanları din birliği temelinde bir arada tutmayı hedefleyen İslamcılık politikasını benimsemiştir.² Bu siyasi, kültürel hareketin temel paradigması; Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşmak amacıyla askeri, siyasi, hukuki, kültürel alanlarda Batılı normları esas alan ve topyekûn bir değişim, dönüşüm faaliyetinin gerçekleştirilmesini zorunlu gören Batıcılık³ akımına alternatif oluşturmaktır. İslam'ı toplumsal çöküşün kaynağı olarak gören Batıcıların aksine İslamcılar, İslam'ı bir kurtuluş reçetesi olarak kabul etmiştir. İslamcıların temel amacı, İslam dininin terakkiye mani olduğunu iddia eden Batıcılara karşı İslam düşünce ve medeniyetinin sunduğu imkanlar çerçevesinde mevcut düşünceyi ıslah/tecdit etmenin sorunu çözeceğini göstermektir. İslamcıların terakki anlayışlarının merkezinde, İslam'ın temel ilkeleri ile uyuşan Batı dahil tüm medeniyetlerden faydalanmanın meşru olduğu düşüncesi bulunmaktadır. İslamcılara göre Müslümanların geri kalmalarının sebebi dinleri değil, İslam medeniyetinin kurucu unsurlarını oluşturan içtimai, siyasi, fikri ve ahlaki alandaki ilerlemeci ruhun kaybedilmesidir. Başka bir ifade ile sorun dinden değil din anlayışından kaynaklanmaktadır. Zihniyet değişimi ve dönüşümü ile mümkün olacak yenilenme için dinin feda edilmesi mümkün değildir. Yapılması gereken şey, İslam'ı çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde anlayıp yorumlayabilmektir.⁴ Bu amaçla harekete geçen ve görüşlerini geniş kitlelerle paylaşmayı hedefleyen dönemin önde gelen düşünürlerinin yazılarını yayımlamak amacıyla Mehmet Akif'in başyazarlığını yaptığı

¹ Norman Hampson, *Aydınlanma Çağı*, 56–106.

² Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 21–23.

³ Hasan B. Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma," 3/125-133.

⁴ Zafer Tarık Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 25–33; İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri*, 37–45.

Sebîlürreşâd dergisi 27 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Dergide din, felsefe, edebiyat, hukuk ve dinî ilimlerin muhtelif alanlarında yazılar yayımlanmıştır. Özellikle din alanında yazılan yazıları üç temel başlık altında tasnif etmek mümkündür. Bunlardan ilki, İslam dini hakkında insanları bilgilendirme amacı taşıyan metinler; ikincisi, Batı'da müsteşrikler tarafından İslam aleyhine yazılan ve tercüme edilen eserlere reddiye niteliğinde kaleme alınan yazılardır. Sonuncusu ise Osmanlı entelektüellerinin gündemini belirleyen din-siyaset, din-devlet, din-hukuk gibi tartışmalı konular bağlamında yazılan reddiyelerdir.⁵ Bu yönüyle oldukça zengin bir içerikle yayın hayatını sürdüren derginin yazarlarından biri de dönemin önemli simalarından Babanzâde Ahmed Na'ım'dır.

Babanzâde, Osmanlı'nın modernleşme sürecini bizzat tecrübe etmiş olup bu süreçte hem müsteşrikler tarafından İslam'a yöneltilen eleştirileri hem de İslam anlayışları çerçevesinde din-siyaset, din-devlet, din-hukuk ilişkisi, tesettür, çok eşlilik gibi konularda dönemin Müslüman entelektüellerinin ortaya koyduğu farklı fikirleri irdeleyerek reddiye niteliği taşıyan yazılarını *Şirâtımustakîm-Sebîlürreşâd* dergisi ile *Tanîn* ve *İkdâm* gazetelerinde yayımlamıştır.⁶ Söz konusu yazıların dikkat çeken yönü, Babanzâde'nin doğrudan modernleşme karşıtı bir tutum sergilemek yerine modernleşme adına ileri sürülen görüşleri, İslam'ın temel ilkeleri ile uyumlulukları, ilmi derinlikleri ve tutarlılıkları bakımından değerlendirmeye odaklanmasıdır.⁷

Müslümanların ürettikleri bilgi, felsefe, fen ve medeniyet tasavvurları ile İslam'a kattıkları şan ve şerefi, geçmiş ve günümüz açısından mukayese eden Babanzâde, Müslümanların mevcut durumları ile İslam'a zarar verdikleri kanaatindedir. Müslümanların İslam ile ilgisi olmayan bu hallerinin kendi hataları ve tembelliklerinden kaynaklandığını ve geçmişten günümüze siyasilerin ve âlimlerin yanlışlarının birikerek çoğalması sebebiyle gerçekleştiğini iddia etmektedir. Başka bir ifadeyle o, Müslümanların içinde bulunduğu zelim durumun yegâne sebebi olarak şeriata muhalefeti görmektedir. Bu bağlamda özel olarak sosyal boyutta yapılan yanlışlara işaret etmektedir. Bu yanlışlar arasında ilk olarak Müslümanların ilim, fen, sanayi, ziraat, ticaret ve askeri bakımdan güçlerini

⁵ Şirâtımustakîm/Sebîlürreşâd dergisinde yayımlanan yazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Mecmuaları Fihristi*, 3–610.

⁶ İsmail Kara, "Rüşuh ve İstikamet Sahibi Bir Zat Babanzâde Ahmed Naim Bey'in Hayatı ve Eserleri," 33.

⁷ Kara, "Rüşuh ve İstikamet Sahibi Bir Zat Babanzâde Ahmed," 37.

kaybetmeleri ve bundan dolayı Allah'ın dinine yardım etme konusunda zafiyet göstermeleri gelmektedir. Ayrıca Müslümanların birbirlerini çekememeleri, birbirlerinden yardımı esirgemeleri, cehaletleri, emanete hıyanet ile ahde vefasızlıkları, Batı'ya öykünmeleri ve Batı'yı taklit etmeleri, iyiliği tavsiye etme ve kötülükten sakındırma (emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-munker) konusunda siyasilere ve ulemanın zaaf göstermeleridir.⁸ Bu bağlamda Babanzâde, İslam aleminin kurtuluşunun tek çaresinin Kur'an ve Sunnet'e bağlılık olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre din; i'tikâd, ibâdât, mu'amelât ve muhâkemâtı da içeren parçalanması mümkün olmayan bir bütündür. Edille-i şer'iyye çerçevesinde ortaya konulmuş hükümler, kıyamete kadar geçerli olup Müslümanların ihtiyaçlarına çözüm olacak niteliğe sahip olduğundan din-dünya ayrımının yapılması mümkün değildir.⁹

Müslümanların kendi hatalarının sonucu olarak gördüğü bu problemlerin düzeltilmesine yönelik bilinç kazandırmak amacıyla kaleme aldığı makalelerinde Babanzâde, Batı taklitçiliğinin toplumu ilmi, kültürel, sanatsal ve sosyal olarak ileri götürmediği gibi geriletliğini, Batı kültürü temelinde çözüm olarak önerilen tek eşlilik, karma eğitim,¹⁰ kılık kıyafette Batılı manada değişim, din-devlet işlerinin birbirinden ayrılması gibi şeriata muğayir gördüğü konularda dinî-ahlaki ilkeler çerçevesinde bir İslam savunusu geliştirmiştir. Bu savununun muhatabı üç gruptur. Bu muhataplardan ilki, Batı düşüncesi içerisinde İslam'a yönelik eleştiri ve ithamda bulunanlar; ikincisi, Osmanlı toplumunun modernleştirilmesi amacıyla toplumsal hayattan dinî değer ve normlar tamamen ya da kısmen çıkararak bir yapı önerenler; son grubu ise mevcut problemlere çözüm üretmek amacıyla tesettür, te'addud-i zevcât gibi konulara dair fıkhi hükümlerin yeni bir anlayışla yorumlanarak uygulanmasını talep edenlerden oluşmaktadır. Bu savunu; akıl-vahiy, din-bilim, din-ahlak ilişkisi bağlamında İslam'a yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi, Kur'an ve Sunnet ilkeleri doğrultusunda dinî ve ahlaki yapıyı korumanın, İslam toplumun uğradığı fesadın ortadan kaldırılmasında ve toplumun

⁸ Ahmed Naim, "İslâmiyetin Esâsları, Mâzisi ve Hâli," 11/284:373-374.

⁹ Ahmed Naim, "İslâmiyetin Esâsları, Mâzisi ve Hâli," 11/284:370, 372.

¹⁰ Babanzâde, Ma'ârif Bakanlığı'nın İnâs Dâru'l-funûnu'nu lağvederek burada eğitim gören kız öğrencilerin erkek öğrencilerle birlikte öğrenim görmeleri kararına, karma eğitimin İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış; bu minvalde gelişen olaylar neticesinde Dâru'l-funûn rektörlüğü görevinden istifa etmek durumunda kalmıştır. Bkz. Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed Naim: Secdede Biten Bir Ömür*, 32.

gelişmesinde hayati öneme sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Babanzâde'nin İslam savunusunda kullandığı argümanlarda, Allah ve insana dair tasavvurları ve Allah-insan ilişkisine yüklediği anlam belirleyicidir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle Babanzâde'nin İslam savunusunun temelini oluşturan Allah ve insan tasavvurları ile Allah-insan ilişkisi bağlamında ortaya çıkan din-ahlak, kader-irade, hakikat-nubuvvet, akıl-vahiy ve din-bilim ilişkisi konuları irdelenmiştir. Bu noktada Babanzâde'nin ilâhiyyâta dair fikirlerinin bütüncül olarak tespit edilebilmesi ve onun düşünce dünyasının sistematik olarak analiz edilebilmesi için *Şîrâtımustakîm-Sebilurresâd*, dergisi ile *İkdâm ve Tanîn* gazetelerinde yayımlanan makalelerinin yanı sıra *İslâm Ahlâkının Esasları* ve *Felsefe Dersleri* adlı kitapları başta olmak üzere muhtelif eserlerine de müracaat edilmiştir. Babanzâde'nin söz konusu çalışmalarında meseleleri bütüncül bir bakış açısı ile ele alma kaygısı taşımaması sebebiyle, konuların kimi zaman oldukça yüzeysel ve sınırlı işlendiği görülmektedir. Onun akli argümanların yanı sıra âyet ve hadîşlerden de istifade ettiği, diyalektik üsluba ziyadesiyle yer verdiği tespit edilmiştir. Babanzâde'ye ait bu eserler nitel araştırma esaslarına uygun olarak değerlendirilmiş, bağlamına uygun olarak ya betimsel bir tahlil ya da içerik analizi yapılmıştır.

1. Allah Tasavvuru

Babanzâde'nin Allah tasavvurunun merkezinde, tenzihe dayalı tevhid ve yaratma düşüncesi bulunmaktadır. Allah'ın mutlak anlamda "bir" oluşunu vurgulayan Babanzâde, vâcibu'l-vucûd olan Allah'ın, mümkün varlıklarla vucûd ve mahiyet bakımından hiçbir benzerlik taşımadığına dikkat çekmektedir. Zira ona göre mümkün varlıklar; mahiyet itibarıyla cisim, cevher ve araz gibi dış dünyaya ilişkin unsurlara sahip olup zaman ve mekân ile sınırlıdır. Buna karşın zatı ile kâim olan mahlûkata mahsus herhangi bir vasıfla nitelendirilemeyen Allah'ın, zaman ve mekân ile kuşatılması söz konusu değildir.¹¹

Babanzâde, Allah'ın hayât, kudret, 'ilm, irâde, sem', başar, kelâm¹² sıfatlarıyla birlikte hay, kadîr, 'alîm, murîd, semî', başîr ve mütekellim olduğuna işaret etmekte ve alemle ilişkisini bu sıfatlar üzerinden açıklamaktadır. Ona göre sıfatları konusunda herhangi bir teşbih ve keyfiyetten münezze olan Allah'ın, bu sıfatlar sebebiyle zatında ziyadelik ve noksanlık söz konusu değildir. Allah, metafizik bir varlık olması

¹¹ Ahmed Naim, "Devr-i İstibdâdda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden: İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti," 1/3:38; Ahmed Naim, "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:75.

¹² Ahmed Naim, "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:101.

hasebiyle aklın idrak alanını aşsa da¹³ cisimlerin sahip olduğu uzaklık ve yakınlığa benzemeksizin¹⁴ kullarına kendilerinden daha yakındır.¹⁵

Allah'ın kâdir-i mutlaklığını ve alemdeki hükümranlılığını ilim, irâde ve kudret sıfatları temelinde açıklayan Babanzâde, Allah'ın varlıkla ilişkisinde, irâde sıfatına özel bir önem atfetmektedir. Ona göre alemde hakiki manada tek murîd olan Allah, alemi yaratmadan önce de ezeli olarak irâde-i külliyyeye sahiptir.¹⁶ Babanzâde, Allah'ın zât, şıfat ve fiillerinin birliğine işaret ederek yaratma eyleminde ilâhî 'ilmi, ilâhî irâdeye incelemektedir.¹⁷ Zira bir şeyin yaratılmasına Allah'ın ezeli ilmi taalluk etmedikçe irâdesi taalluk etmez, irâdesi taalluk etmedikçe de kudreti taalluk etmez. Dolayısıyla kainattaki hiçbir zerrenin kendisine gizli kalmadığı muhtâr-ı 'âlim için bilmediğini istemesi, istemediğini yapması muhaldir.¹⁸

Ahmed Na'im, kelim sıfatını ise Allah'ın insanlara doğru yolu göstermek amacıyla gönderdiği kitaplar bağlamında ele almaktadır. Allah'ın diğer sıfatları gibi ezeli olan kelâm sıfatı yaratılmışların konuşma sıfatına benzemez. Dolayısıyla Allah, insanlar için konuşmanın zorunlu şartlarından olan harf ve ses gibi unsurlardan uzaktır. Peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildirdiği bu kelâmı, *Tevrat*, *Zebur*, *İncil* ve *Kur'an* gibi isimlerle adlandırmıştır. Babanzâde, halkı'l-Çur'an tartışması bağlamında Kur'an'ın, okunup yazılması ve ezberlenmesinin Allah'ın zâtı ile kâim bir şıfat-ı nefsiyye olmasına mâni olmadığını ifade etmektedir.¹⁹

Babanzâde'nin Allah tasavvuru açısından önem addettiği diğer bir konu, tenzih temelinde yorumladığı haberî şıfatlar meselesidir. İstivâ kavramından hareketle fizik aleminde cisimler için söz konusu olan temas, hülûl, değişim, bir mekânda bulunma, uzaklık, yakınlık gibi kavramların Allah için düşünülemeyeceğini ifade eden Babanzâde'ye göre istivâ ile kastedilen Allah'ın kuvvet ve kudretidir.²⁰

Tenzih temelinde Allah'ın mutlaklığına ilişkin görüşleri ifade edilen Babanzâde'nin, tenzih boyutuyla Allah-alem ilişkisine bakışı, onun Allah tasavvuru açısından dikkate değerdir. Zira yaratılmışlarla hiçbir benzerliği

¹³ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:76; Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:101.

¹⁴ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:75.

¹⁵ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:102.

¹⁶ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:76.

¹⁷ Ahmed Naim, "Devr-i İstibdâda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti," 1/3:38.

¹⁸ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:76.

¹⁹ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:101-102.

²⁰ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:75.

olmayan aşkın bir varlık olarak Allah'ın bu aşkınlığı, alem ve insan ile ilişki kurmasına herhangi bir engel teşkil etmemektedir.

Bu çerçevede Ahmed Na'im'in, Allah-alem ilişkisine dair düşüncesini akıllı ve iradeli bir varlık olan insan ile diğer varlık alanları üzerinden açıklamak mümkündür. Mutlak sıfatları ile Allah, varlığı, bir yasaya/Sunnetullah'a göre eşsiz bir nizam ve intizam içerisinde yaratan ve devam ettirendir.²¹ Bu yasa evrendeki her varlığın bir düzenin parçası olduğunu ve Allah'ın her bir varlık ile anbean ilişki içerisinde bulunduğunu aşıkâr etmektedir.

Babanzâde, bu bağlamda mümkün/yaratılmış varlıklar arasında insana özel bir önem atfetmekte ve Allah'ın insana diğer varlıklara bahşetmediği özel bir yetkinleşme potansiyeli verdiğini belirtmektedir. Allah, yetkinleşme sürecinde insanı vahiy/din ve peygamberlerle desteklemekte, gönderdiği emirler ve yasalarla bu süreçte insana destek olmaktadır. Zira Allah, akıl, irade ve özgürlük gibi özel niteliklerle donatıp yarattığı, merhametini esirgemediği insana din vasıtasıyla yaratıcısını tanıyıp O'nunla ve alemdeki diğer varlıklarla doğru bir ilişki kurması için gereken temel ilkeleri bildirmektedir.²² Görüldüğü üzere Babanzâde Ahmed Na'im'in Allah tasavvurunda, tevhid ve tenzih kavramı kadar yaratan-yaratılan ilişkisi ve bu ilişkinin vahiy temelli sürdürülmesi belirleyicidir.

2. İnsan Tasavvuru

Döneminin İslamcı yazarları arasında insan mefhumuna teferruatlı atıflarıyla temayüz eden Babanzâde, Allah ve insan nedir? Sorularını insanın anlam arayışının merkezine konumlandırmaktadır. İnsanın mahiyetini tam anlamıyla kavramak için *insan nedir?* Sorusunu esas alan Ahmed Na'im'e göre insanın keyfiyetine dair yapılacak bir sorgulama, varlığın kaynağı olan yaratıcının mahiyetine ilişkin sorgulamayı da zorunlu kılmaktadır. Nitekim ona göre bilimlerin temeli kabul edilen felsefenin varlığa ilişkin temel problematiği de Allah ve insana dairdir.²³ Felsefeyi iki kısma ayıran Babanzâde, *felsefe-i nefsiye* şeklinde ifade ettiği psikoloji, ahlak, mantık ve estetik disiplinlerinin insan nedir? Sorusuna, *felsefe-i 'ulâ* olarak adlandırdığı metafizik ve teoloji ilimlerinin ise Allah nedir? Sorusuna cevap

²¹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 34-35.

²² Ahmed Naim, "Devr-i İstibdâdda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden İlm-i Tevhid'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti," 1/3:38-39; Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd ve Son," 1/19:297; Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 43-44.

²³ Babanzâde Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 48-49.

verdiğini belirtmektedir.²⁴ Ahmed Na'im'e göre felsefenin temel taşı insan, zirve noktasını Allah oluşturmaktadır. Yaratıcısı ile yakın ilişki içerisinde olan insan, kendi varlığı ve ruhu ile yaratıcısını idrak etme çabasıdır. Bu idrak yetisi ile yeryüzünde yaratıcısını tasavvur edebilen tek varlık insandır. Babanzâde bu bağlamda Hegel'den "İnsanın hayvandan farkı hayvanın dinsiz olmasıdır."²⁵ Şeklinde bir aktarımda bulunarak insanın bir yaratıcı tasavvuruna sahip olabilmesi ve bir dine inanabilmesi yönüyle hayvandan ayrıştığını ve uluhiyet inancı ile kemâle erişebileceğini belirtmektedir.²⁶

Babanzâde'ye göre insan yalnızca maddi bir varlık olarak tasavvur edildiğinde, sahip olduğu varlıksal bütünlük anlaşılacak ve varlık hiyerarşisi içerisinde ona verilen değer anlamını yitirecektir. Zira varlıklar arasında insanı ayrıcalıklı kılan, hayvandan ayrışmasını sağlayan yönü, fitri ve tabiî 'âleme ait bir unsur olan bedeninin dışında mânâ 'âlemine dahil olmasını sağlayan zati özellikleridir.²⁷ Bu özelliklerin temelini hissedilebilir varlık cinsinin dışında olan ve maşşûsâtın kanunlarına tâbi olmayan nefis oluşturmaktadır. Nefs hakkında şuur vasıtasıyla yapılacak olan dikkatli ve derinlemesine düşünme, Babanzâde'nin ifadesi ile *istibşârî bâtinî* ile mümkündür. Her insan nefsinde gerçekleşen durumların fitri olarak bilincindedir. Ancak bu fitri bilinç gizli ve belirsizdir. Bu gizlilik ve belirsizlik durumundan kurtulmak düşünme(teemmül) faaliyeti ile

²⁴ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 51.

²⁵ Hegel, bu görüşünü *Tarihin Akli* adlı eserinde "Gerçekten de insanın dini varsa, bu hayvan olduğu için değil, düşünen varlık olduğu içindir. İnsanın düşünmesi ile hayvandan ayrıldığı herkesin bildiği bir doğru, yine de unutuluyor." şeklinde ifade etmektedir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarihte Akıl*, 49; Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 48.

²⁶ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 48-49.

²⁷ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 43; Muhammed Ferid Vecdi, "İnsan 2," 320, Babanzâde'nin İnsan 2 başlığıyla İkdâm gazetesinde yayımladığı makale Muhammed Ferid Vecdi'nin *Tatbîku'd-diyâneti'l-İslâmiyye 'alâ nevâmisi'l-medeniyye* adlı eserinde yer alan bölümlerden biridir. Bu eserden ayrıca *Diyâneti İslâmiyye ve medeniyyeti hâdira ve âtiye* adlı bir bölüm daha çevirmiştir. Babanzâde, her iki çeviri metninde de yazar olarak Ferid Vecdi'ye atıfta bulunmamış ancak İkdâm gazetesinde yayımladığı *Muhtaç Olduğumuz Âsâr-ı Diniye* adlı makalesinin sonunda önemine binaen Muhammed Ferid Vecdi'ye ait kitaptan bazı bölümleri tercüme edeceğini bildirmiştir. Eseri önememesinin sebebi, M. Ferid Vecdi'nin kitabı din ile medeniyet ve terakkiyi bağdaştıramayan ve dini, tabii ve beşerî bir ihtiyaç olarak görüp her dönemde yeni bir dine ihtiyaç duyulacağı iddiasında bulunan filozoflara itiraz amacıyla yazmış olmasıdır. Babanzâde'nin makalenin sonunda eserin gençler ve ulemanın uyanması ve ibret alması sadedinde ne kadar faydalı olduğunu vurgulaması da onun Ferid Vecdi'nin eserine atfettiği önemi göstermesi ve kitabın bölümleri arasından özel olarak insan ile ilgili başlığı tercüme etmesi, M. Ferid Vecdi'nin bu görüşlerini kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir. Zira çeviri metninde herhangi bir itiraz veya açıklama notu bulunmamaktadır. Bu sebeple Babanzâde'nin insan tasavvuru konusundaki görüşleri ile ilgili olarak tercüme metni de kaynak olarak kullanılmıştır. Bkz. Babanzâde, *Muhtaç Olduğumuz Âsâr-ı Diniye*, 311-313. Muhammed Ferid Vecdi, "İnsan 2," 320-321.

mümkündür. Bu düşünme faaliyetinin doğruluğu, dış gerçekliğin bilgisine ulaşmayı sağlayan duyu ve tecrübeye dayalı olarak oluşan düşünme yani *istibşarı hâricî* ile kıyaslanarak teyid edilebilir. İnsanın sahip olduğu bu yapıdan hareketle Babanzâde, nefsin mahiyetinin anlaşılması konusunda farklı görüşlerin, itirazların ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁸

İnsanların farklı zihinsel ve manevi nitelikleri ile hayvandan farklılaştığını ifade eden Babanzâde, bu kanaatini beşerin tarihsel yolculuğu üzerinden tasvir etmektedir. Ona göre doğru bilgiyi inşa edebilen insanın el-Câsiye Süresi 13. âyette geçen “O, göklerde ve yerde var olan her şeyi bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşüneneler için işaretler vardır.”²⁹ İfadesini, zayıf vücut yapısına rağmen insanın, aklı ve ulaştığı bilgi sayesinde tabiat kanunlarını keşfedebilmesi, bu kanunları, hedefleri doğrultusunda kullanabilme yetkinliğine ulaşabilmesi şeklinde anlamaktadır.³⁰ Ahmed Na’ım’e göre sınırlılıklarının dışına çıkamayan hayvana kıyasla insan, nefsinin tâbi olduğu kanunların bilgisine ulaşabilmektedir. Bu bilgilerden ilki, tecrübe yoluyla elde edilen sonuçlardan ibarettir. İkincisi ise insanın sahip olduğu nefsi kuvvetlerinin ulaşabileceği kemâl gayeyi bildirmektedir.³¹ Zira insan, kemale ulaşmak için devamlı çaba sarfetmesi, akli ve ahlaki tekamüle ulaşmak için irade ve azme malik olması ve sınırsız hayal gücü ile diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Bu açıdan insanın idrak yetisinin gayesini hakikat, irade yetisinin gayesini ahlak, hayal gücünün gayesini ise estetik oluşturmaktadır. Bu kemâl gayelerin tetkiki insanın metafizik ile ilişki kurmasına imkân sağlamaktadır.³²

Babanzâde; cisim yönüyle hayvanla ortaklaşan, mana boyutuyla da ondan ayrılan insanın, üç temel özelliğe sahip olduğunu ve bu özellikler doğrultusunda da farklı ilimler inşa edebildiğini ifade etmektedir. İnsan, bu özellikleri sayesinde varlık alanında kendine has bir özgünlük var edebilmektedir. Bu özelliklerden ilki insanın fert olarak sahip olduğu değeri, zamanı ölçmesi, hatırlaması, konuşup yazarak zamanı aktarmasıdır. İkinci özellik ise insanın konuşma yetisi ile geliştirdiği dil bilimleridir. Üçüncü olarak ise toplumsal bir varlık olması bakımından insanın devlet kurma, kanunlar yolu ile insanları yönetme ve yargılama faaliyetinde

²⁸ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 62-66.

²⁹ 45/el-Câsiye:13.

³⁰ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 39; Muhammed Ferîd Vecdî, “İnsan 2,” 320-321.

³¹ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 50.

³² Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 48-50; Muhammed Ferîd Vecdî, “İnsan 2,” 322, 323.

bulunmasıdır.³³ İnsanın bu farklılığı, belirli fiziksel sınırlılıklarına karşın sınırsız akli ve ahlaki ilerleme gücüne sahip olmasına dayanmaktadır. İlerleme ve gelişme kabiliyeti, insanın muazzam olaylarla karşılaşmasına imkân vermektedir. Hiçbir şey bilmez halde dünyaya gelen insan, öz yeterliği bakımından doğumunda ve çocukluğunda hayvandan daha aşağı bir durumdayken hayvan, doğumundan itibaren hayatını ve soyunu devam ettirebilecek bir yaratılışa sahiptir. Bu sebeple hayvan, içgüdü ve hisleriyle kendisini helâke sürükleyecek eylemlerden kaçınmaktadır. Buna karşın hayvanın sahip olduğu bu özelliklerden mahrum olarak doğan insan, düşünce gücünü dilediği şekilde kullanabilmesi, öğrenme yoluyla elde edebileceği sınırsız bilgi ve tecrübesi ile bu mahrumiyet durumunu eşsiz bir güce dönüştürmektedir.³⁴ Böylece kendine mahsus zihin ve irade sayesinde insan, varlıklar hiyerarşisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olabildiği gibi bu konumunu da koruyabilmektedir.³⁵ Babanzâde, insan ve cemiyetin devamlı bir terakki halinde olduğu kabulünden hareketle insanın, her koşulda kemale ermek için bir yol aradığını ve bu terakki arayışının nihayetsiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre terakki arzusu ile asırlardır her milletten insanın, kabiliyeti ve gücü oranında sağladığı destek ile eşsiz bir ilerleme kat edilmiştir. Bu ilerlemeye rağmen insanda var olan tekâmül arzusundan dolayı gelişim çabası, erişmeyi tahayyül edemediği hedeflere ve kemale ulaşınca kadar devam edecektir.³⁶

Babanzâde, tüm düşünsel farklılıklarına rağmen insanların ilerleme hedefinde ortak bir ülküye sahip olabileceklerine işaret etmekte ve bunun için sınırsız akli terakkinin yanı sıra ahlaki terakkinin lüzumuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Bacon'ın "İnsanın kudret-i mikdarı ilmi ile mütenasıptir."³⁷ Cümlesine aktararak insanın elde ettiği ilmi güç ile bedeni sınırlılıklarının ötesine geçebildiğini vurgulamaktadır. Maddi alemin fevkine çıkma gayretindeki insanın, yaratıcısını idrak ederek maddi alemden farklılaştığını ve sahip olduğu üstün özellikler bakımından saygıyı hak ettiğini ifade etmektedir.³⁸

³³ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 44; M. Cüneyt Kaya, "Ahmed Naim'in Felsefe Çalışmalarına Giriş: Felsefeyi Yeniden Konumlandırma Çabası Olarak Hikmet/Felsefe Dersleri", 24-25.

³⁴ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 50; Muhammed Ferîd Vecdî, "İnsan 2," 323-324.

³⁵ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 276.

³⁶ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 50; Muhammed Ferîd Vecdî, "İnsan 2," 322-323.

³⁷ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 39. Bacon, *Novum Organum* adlı eserinde "Bilgi ile insan gücü eş anlamlıdır." İfadesini kullanmaktadır. Bkz. Francis Bacon, *Novum Organum: Tabiatın Yorumu ve İnsan Âlemi Hakkında Özlü Sözler*, 120.

³⁸ Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, 39; Muhammed Ferîd Vecdî, "İnsan 2," 323.

3. İslam Savunusunun Temel Argümanları

3.1. Din-Ahlak İlişkisi

Babanzâde'ye göre bireylerin ve toplumların hayatını düzenlemede temel bir işleve sahip olan ahlak, evrenseldir. Dolayısıyla bir insan için geçerli olan ahlak ilkeleri, tüm insanlar için de geçerlidir. Ahlakın evrenselliğinin temeli, bizzat insanın varlık yapısıdır. İhtiras, şehvet ve ihtiyaçlarına rağmen insanın, ulaşmayı hedeflediği kemâl ülküleri vardır. İnsanın davranış ve fiillerinin kemal ülkülerle uyum içinde olması, bu davranışları belirleyen genel kuralların, akli ilkelere dayanmasına ve fitrata uygun olmasına bağlıdır.³⁹

İnsanı yaratarak onun fitratını belirleyen ve bu fitrata uygun ahlaki ilkeleri vaz' eden Allah'tır. İnsanların ortak yaratılışa sahip olmaları, ortak ahlaki ilkelerin varlığını gerektirmektedir. Babanzâde'ye göre ahlakın kaynağı din, koruyucusu ise insanların dünya hayatında yaptıklarının karşılığını ahirette eksiksiz olarak alacaklarına dair imanlarıdır.⁴⁰ Bu noktada toplumların varlıklarını uzun süre devam ettirebilmeleri ve etkin olabilmeleri, tâbi oldukları dinin, tesis ettiği kural ve kanunların ne derece açık ve tafsilatlı olduğuna bağlıdır. Bu nitelikleri haiz olmayan bir dinin, mensuplarını hedeflenen mutluluğa ulaştıracak yeterlilikte olmaması durumunda filozoflar, geliştirdiği felsefi sistemler yoluyla bu eksiklikleri gidermeye çalışmışlardır. Ahmed Na'im, insanların zihinsel gelişimlerinde felsefenin yadsınamaz bir etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte insanın manevi yönünün harekete geçirilerek ahlaki esasların eyleme dönüştürülmesinde felsefenin din kadar etki gücüne sahip olmadığını ifade etmektedir. Zira insanın Allah ile kurduğu iman bağı ve ahirette hesap vereceğine dair inancının temelini teşkil eden din, insanı eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeye ve ahlak kurallarına uymaya teşvik edici ve harekete geçirici bir güce sahiptir.⁴¹ Bu yönüyle Babanzâde, hem emir ve yasakların akli ve mantıki tutarlılığa sahip olması hem de söz konusu buyrukların eyleme dönüştürülmesinde sağladığı psikolojik motivasyon açısından ahlakın dine dayanması gerektiği kanaatindedir.

Babanzâde, insan hayatının tüm alanlarını düzenleyen ahlak ilkelerinin, belirlenmesi ve uygulanmasında dinin rolünü tarihi gerçeklikler üzerinden ele almaktadır. Ona göre insanın mutluluğunu ve ilerlemesini hedef alan

³⁹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 67.

⁴⁰ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 5-6.

⁴¹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 5.

ahlaki ilkeler, hangi din tarafından daha açık ve ayrıntılı şekilde ele alınmışsa o dine mensup olan millet ya da milletler, tarih sahnesinde daha güçlü ve uzun süreli var olmuşlar ve insanlığı daha derinden etkilemişlerdir.⁴²

Babanzāde, akıl ve fitrat esaslarına bağlı ahlak ilkelerinin, bizzat İslam dininin ahlak esaslarında tezahür ettiğini ifade eder. Ona göre⁴³ “ahlak ile din adeta tek bir şeydir. Hiçbir ahlaki buyruk yoktur ki, aynı zamanda dinî ve imani bir buyruk olmasın.”⁴⁴ Dolayısıyla Hz. Muhammed'in getirdiği şeriat, mü'minlerden sağlam bir iman ve teslimiyetten sonra üstün ahlaki tutum ve davranış sergilemelerini talep etmektedir. Ona göre bu ahlaki hasletlerden bazıları şunlardır: Verā, taq̄vā, Allah'ın yüceliğini ve yaratmasını tefekkür, ihlas, tevekkül, ḥilm, ḥayā, şükür, tevāzu', vaḳār, sekīnet, yetime, yaşlıya ve ihtiyaç sahiplerine merhamet etmektir.⁴⁵

Aḥmed Na'īm'e göre naşın, insanları hayır ve kurtuluşa iletmek amacıyla kullandığı hitabın iki boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlardan ilki ve insanı büyük bir kemāle mazhar kılanı, Allah'ın rızasının kazanılmasını; ikincisi ise ahlaki eylemlere dair farkındalığın oluşmasında başlangıç düzeyini ifade eden sevap ve iḳābın hak oluşunu bildirmesidir.⁴⁶

Babanzāde, bir din olarak İslam'ın ortaya koyduğu ahlaki ilkelerin, felsefedeki sistematik ahlak teorilerinin öne sürdüğü ilkeleri dahi içerdiğine işaret etmektedir. O, İslam'ın, kapsayıcılığı sebebiyle ahlaki ilkeleri zengin-fakir, 'ālim-cāhil, akıllı-sefiḥ toplumun tüm gruplarına yayma konusunda muvaffak olduğunu ifade etmektedir. Aḥmed Na'īm'e göre söz konusu bu başarı, İslam'ın ahlak esaslarının akli ilkelerle tam bir mutabakat sağlamasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel süreçte Müslüman toplumların farklı sınıflarında İslam ile akıl arasında ciddi bir tenakuzun yaşanmaması, bu mutabakatın önemli bir göstergesidir.⁴⁷

Ahlaki sorumluluk bağlamında Babanzāde'nin öne çıkardığı ilkelerden biri de iyiliği tavsiye etme ve kötülükten sakındırmadır. *İyiliği tavsiye etmenin* bireyi ve toplumu ilgilendiren iki boyutu vardır. Buna göre toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için her birey, Allah tarafından emredilen ve nehyedilen hususlara uymakla mükelleftir. Ayrıca

⁴² Ahmed Na'īm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 5.

⁴³ Ahmed Na'īm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 67.

⁴⁴ Ahmed Na'īm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 16.

⁴⁵ Ahmed Na'īm, “İslâmiyetin Esâsları, Mâzisi ve Hâli,” 11/284:376.

⁴⁶ Ahmed Na'īm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 52.

⁴⁷ Ahmed Na'īm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 19.

toplumun refah ve ıslahının sağlanmasında bireyler güçleri nispetinde, toplumun diğer fertlerine karşı ahlaki değerleri hatırlatmakla ve telkin etmekle de sorumludurlar.⁴⁸ Sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde ikamesi; dinin inanç, ibadet ve ahlaka dair tüm ilkelerinin bir bütün olarak fertler tarafından hayata tatbik edilmesine, devlet tarafından kanunlar yoluyla uygulanmasına ve denetlenmesine bağlıdır. Bu bağlamda İslam'da hükümet şeklinin teokrasi olduğunu iddia eden Babanzâde'ye göre din-devlet ilişkisinde bir ayrıma gidilmesi söz konusu olamaz. Batı'nın teokrasiden demokrasiye geçiş tecrübesi üzerinden Osmanlı'da devlet ile din işlerinin ayrılması yönündeki önerileri, Ahmed Emî'nin⁴⁹ Vakîit gazetesindeki makaleleri özelinde eleştirmektedir. Ahmed Na'im'e göre Batının dini devletten ayırma tecrübesi, Kilise teşkilatındaki ruhbanın sahip olduğu gücü kötüye kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Ona göre asırlardır Yahudi ve Hristiyanlara ait metinler korunamamış, hatta ilâhî kabul edilen metinler bu dinlerin alimleri tarafından kutsal kitaplarından çıkarılarak ya da değiştirilerek tahrif edilmiştir. Yüzyıllar öncesindeki tahrifat neticesinde bozulan Hristiyanlık ile naşın güvenilirliğine yakîn derecesinde inanılan ve asla şüphe duyulmayan dünya ve ahiret saadetine eriştirecek bütün esasları bünyesinde barındıran İslam kıyaslanmamalıdır.⁵⁰ Zira bugünkü Hristiyanlık, insanlığı huzura kavuşturmadığı gibi kana boğmuş, bu nedenle halk kilise ile asırlarca mücadele ederek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını sağlamıştır. Ahmed Na'im, Batıcılık ideolojisine mensup aydınların, Batı'nın din-devlet ilişkisinde zorunlu olarak gerçekleştirdiği ayrımı, Osmanlı devlet yapısı için de öngörmelerini, gayr-ı müslimler hakkında ziyadesiyle bilgi sahip oldukları halde İslam ve Doğu toplumları hakkında yeterli bilgi ve birikimlerine sahip olmamalarına bağlamaktadır. Nitekim bu cehaletin bir göstergesi olarak Batıcı aydınlar, aynı reçeteyi farklı hastalıklara uygulama çabasındadırlar.⁵¹

Babanzâde, teokrasi kavramından Batı'nın ruhbanlık temelinde idareyi bir sınıfa tahsis ettiği dinî bir yönetim şeklinin anlaşılabilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Nitekim ona göre İslamiyet'te ne mu'âmelâtı ne de ibadetleri idareye memur bir sınıf vardır. Ahkâm-ı dîniyyeyi uygulamada

⁴⁸ Ahmed Naim, "Bizde Din ve Devlet: İslâm Gazetesiden," 15/380:294-295; Ahmed Naim, "Tesettür İşine Zâbita Karışması mı?: Ebuzziya-zâde Velid Beyefendi'ye," 16/393:38-39.

⁴⁹ Mısırlı düşünür Ahmed Emî (1886-1954), hadîs, teşri' ve taşavvuf gibi alanlarda serdettiği görüşlerle müsteşriklerle paralel düşüncelere sahip olmakla itham edilmiş ve eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Ahmed Emin: Hayatı, Eserleri ve Bazı Görüşleri," 108-114.

⁵⁰ Ahmed Naim, "Bir Mukâyese", 1/92-94.

⁵¹ Ahmed Naim, "Bizde Din ve Devlet," 15/380:294.

gücü mertebesinde herkes, mükellef olduğu kadar iyiliği tavsiye etme ve kötülükten sakındırma konusunda da sorumludur. Din-devlet ilişkisini, devletin devamlılığının ve dinî hükümlerin uygulanmasının şartı gören Babanzâde, dinden soyutlanmış bir Osmanlı devletinin yaşatılmayacağını, hükümetin dinin ikamesinden imtina etmesiyle de halkın; dinî, ahlaki ve içtimai görevlerini ihmal edeceğini iddia etmektedir.⁵² Devletin, toplumun dinî ve ahlaki yaşantısına müdahale etmemesi durumunda toplumsal çözülme meydana geleceğini ifade eden Ahmed Na'im, bu bağlamda Osmanlı aydınları arasında cereyan eden hilafet, tesettür, te'addud-i zevcât tartışmalarına taraf olarak bu meseleleri din-devlet işlerinin birbirinden ayrılmaması temelinde değerlendirmektedir.⁵³ Babanzâde, aḥkâm-ı şer'iyyeyi icra ile şer'î ḥadleri ikame etmede niyabet manasına gelen hilafetin; emir, padişah, halife gibi farklı isimlerle anılsa da işlevinin değişmeyeceğini ve vazifesinin bütünüyle dinî olduğunu belirtmektedir.⁵⁴

Tesettür bağlamında hukuk, ahlak ve din arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu belirten Babanzâde'ye göre son asrın bir ürünü olan ve Rusya'daki Bolşevik yönetimince hayata geçirilen dinden bağımsız bir ahlak nazariyesi, insanlara büyük zararlar vermiştir. Osmanlı topraklarında da on yıldır bir propaganda çerçevesinde yürütülen bu anlayış neticesinde insanlar ahlaki çöküntüye uğramıştır.⁵⁵

Babanzâde'ye göre kadınların tesettürü dinî ve ahlakidir, ahlakiliğin kaynağı da bizzat dindir. Tesettür, Kur'an ve Sunnetle sabit bir farz olup, ümmetin ameli ile günümüze kadar teyit edilmiştir. Dolayısıyla şariat ile kayıt altına alındıktan sonra tesettür konusunda ne erkeklerin ne de kadınların karar verme salahiyeti yoktur.⁵⁶ Tesettüre riayet edilmemesi münkerâtın olup bu münkerâtın izalesi hükümetin görevidir. Hükümetin bu konudaki müsamahası ve ihmali şer'î vazifesini bilmediği anlamına gelmektedir. Devletin bu münkerâtı engellemedeki yöntemi ise kendi siyasi bakış açısına göre şekillenilir. Yalnızca nasihat yoluyla müdahale edebileceği gibi gerekmesi durumunda tehdit de edebilir. Hatta tesettür

⁵² Ahmed Naim, "Bizde Din ve Devlet," 15/380:294-295; Babanzade'nin din-devlet ilişkisine dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Eşit, "Babanzâde Ahmed Na'im'in Din-Devlet-Birey İlişkisine Dair Görüşleri," 345-351.

⁵³ Ahmed Naim, "Bizde Din ve Devlet," 15/380:294-295.

⁵⁴ Ahmed Naim, "Bizde Din ve Devlet," 15/380:295.

⁵⁵ Ahmed Naim, "Tesettür İşine Zâbita Karışmasın Mı?: Ebuzziya-zâde Velid Beyefendi'ye," 16/393:13-14.

⁵⁶ Ahmed Naim, "Yine Tesettür Mes'elesi: Ahmed Cevdet Bey'e," 16/393:39.

aleyhinde yapılacak matbuat ile konferansları engellemesi de onun görevidir.⁵⁷

Babanzâde, tesettür meselesinde olduğu gibi te'addud-i zevcât konusunu da şer'î hükümlerin mutlaklığı ve naşa mutabık olarak uygulanması bağlamında tetkik etmektedir. Özellikle fıkhî bağlamda ele alınan tesettür te'addud-i zevcât konularının ahlaki boyutuna dikkat çekerek te'addud-i zevcât kanun yolu ile sınırlama getirilmesinin kabul görmeyeceğine, dinin tanıdığı ruhsatın insanlar tarafından kullanılacağına işaret etmektedir. İlk evlilikten sonra yapılan evliliklerin ve bu evlilikten doğan çocukların kanunda veled-i zinâ olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunu gündeme taşıyan Babanzâde, te'addud-i zevcât konusunda Müslümanları eleştiren Frenklerin, helal yolla gerçekleşen çok eşliliği kerih/iğrenç bir şey olarak tanımlayıp zinayı meşru görmelerine itiraz ederek, dinen meşru kabul ettiği çok eşliliğin yasaklanmasının ahlaki yozlaşmaya sebep olacağına işaret etmektedir.⁵⁸ Dönemin tartışma alanlarından olan çok eşlilik konusunda Ahmed Na'im, Mansûrîzâde Sa'id Bey'in te'addud-i zevcât meselesindeki tutumuna cevap niteliğinde müteaddit yazılar kaleme almıştır. Bu bağlamda Mansûrîzâde Sa'id Bey, câizâta ilişkin bir konu olması sebebiyle umerâ'nın te'addud-i zevcâtı tahdit edebileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu meselenin bir kanun ile çözülebileceğini iddia eden Mansûrîzâde, umerâ'nın tahdide yönelik uygulamasında yöneticiye itaat etmenin zorunluluğunu; Allah'a, Resulüne ve ülü'l-emre itaati emreden âyeti⁵⁹ delil olarak göstermektedir.⁶⁰ Mansûrîzâde'nin bu iddialarına şiddetle karşı çıkan Babanzâde, meselenin câizâta ilişkin olmayıp bilakis şer'in uyulmasını emrettiği vâcibâta ilişkin olduğuna dikkat çekmektedir. O, ülü'l-emrin/ yöneticilerin çok eşliliği sınırlandıracak kanunlara tebaanın uymasının zorunlu olduğu yönündeki Mansûrîzâde'nin iddiasını defaatle redderek ülü'l-emre itaatın nasıl anlaşılması gerektiğini tafsilatlı bir şekilde tahkik etmektedir. Ona göre ülü'l-emrden kastedilen ulemâ' ve umerâ'dır.⁶¹ Ulemâ' naştan teşr'e ait

⁵⁷ Ahmed Naim, "Yine Tesettür Mes'elesi: Ahmed Cevdet Bey'e," 16/393:37-38.

⁵⁸ Ahmed Naim, "Müdâfaât-ı Dîniyye-Teaddüd-i Zevcât İslâmiyet'de Men' Olunabilir Mi İmiş? Mansûrîzâde Sa'id Beyefendi'ye," 12/298:222; Ahmed Naim, "Müdâfaât-ı Dîniyye Yine Teaddüd-i Zevcâta Dair Mansûrî-zâde Sa'id Beyefendi'ye", 12/308:380

⁵⁹ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ" "Kur'an-ı Kerim," en-Nisâ, 4/59. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>, (11.5. 2021)

⁶⁰ Ahmed Naim, "Müdâfaât-ı Dîniyye-Teaddüd-i Zevcât İslâmiyet'de Men' Olunabilir Mi İmiş? Mansûrîzâde Sa'id Beyefendi'ye," 12/298:218.

⁶¹ Ahmed Naim, "Müdâfaât-ı Dîniyye-Teaddüd-i Zevcât," 12/298:216, 218, 222.

hükümler istinbat edenler iken, umerā' bu hükümleri uygulama merciidir.⁶² Bu durumda ulemanın naşa muhalif bir içtihatla bulunması söz konusu olamayacağı gibi umerā'nın Şerī'at-ı Aḥmediyye'ye muğayir icrası da İslam devletinde mümkün değildir. Nitekim geçmişten günümüze hiçbir yönetici, böyle bir uygulamaya teşebbüs etmediği gibi bundan sonra da İslam devletinde bu yönde bir girişim söz konusu olmayacaktır. Umerā'nın şeriate muğayir bir girişimde bulunması durumunda ise Şerī'at-ı Aḥmediyye onu umerā' olarak vasıflandırmayacaktır.

Babanzâde'nin din-ahlak ilişkisine yaklaşımına bakıldığında onun din ile ahlaki, kaynakları itibari ile birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki değer olarak nitelendirdiği görülmektedir. Ona göre birey ve toplum yaşantısının bu iki değer üzerine inşa edilmesi bir zorunluluk arz etmektedir. Her türlü munkerrattan ari bir toplumun oluşturulabilmesi ve devamlılığının sağlanabilmesi için bireylerin dinî ve ahlaki ilkelere uygun davranmalarını sağlamak amacıyla kuralların ihdas edilmesinden, bu kuralların uygulanmasından ve denetlenmesinden bizzat devlet sorumludur.

3.2. Kader-İrade İlişkisi

Babanzâde Aḥmed Na'îm, insan hürriyeti ve sorumluluğu bağlamında İslam'ın kader inancına yöneltilen eleştirilere, insanın ayırt edici niteliği olarak gördüğü irade temelinde cevap vermektedir. Bu kapsamda irade ile kader arasında herhangi bir çelişki olmadığını düşünen Babanzâde'nin cevap aradığı temel soru; kader inancının, insanın sorumluluğuna ve eylemlerinin ahlaki değerine etki edip etmediğidir. Ona göre kadere iman ettikleri için Müslümanların eylemlerinin, çalışmalarının ahlaki bir değerinin olmadığına yönelik iddialar kabul edilemez.⁶³ Zira insan hürriyeti meselesi, dinler ve felsefi düşünce sistemleri tarafından ele alınan kadim bir problem olmasına rağmen tam olarak çözüme kavuşturulamamıştır. Bu konuda pek çok felsefi sistemin, cebrî düşünceyi esas aldığını belirten Aḥmed Na'îm, Müslüman alimlerin, akli ve nakli ilkelere dayanarak cuz-î irâdeyi temellendirmek suretiyle rasyonalist ahlak felsefesinin de kabul edeceği bir ahlak tasavvuru oluşturduklarını ileri sürmektedir.⁶⁴ Ona göre Müslümanların kader inancı, cebrî düşünce anlamındaki fatalizm ile

⁶² Ahmed Naim, "Müdâfaât-ı Dîniyye-Teaddüd-i Zevcât İslâmiyet'de Men' Olunabilir Mi İmiş? Yine Mansûrî-zâde Said Beyefendi'ye," 12/300-1:249, 250; Ahmed Naim, "Müdâfaât-ı Dîniyye- Yine Teaddüd-i Zevcâta Dâir: Yine Mansûrî-zâde Said Beyefendi'ye," 12/308:379, 380, 381.

⁶³ Ahmed Na'îm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 20

⁶⁴ Ahmed Na'îm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 20.

karıştırılmaktadır. Bu düşüncenin İslam'ın kader inancı ile aynileştirilerek kullanılması gerçeği yansıtmadığı gibi İslam'a yönelik haksız bir ithamdır.⁶⁵ Nitekim Müslümanların kadere olan inancı niyet ve eylemlerinin ahlaki değerinde herhangi bir zayıflığa yol açmadığı için kader inancı ile insan hürriyetinin bir arada düşünülmesi İslam dini açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir.⁶⁶

Babanzâde'ye göre insanın varlıkla kurduğu ilişkiye yön veren dinî emir ve yasaklar, hür irade olmaksızın anlamını yitirecektir. Dolayısıyla dinî ve ahlaki kurallar, bu kurallara uyması beklenen insanın hür olmasını zorunlu kılmaktadır. Herhangi bir dinin hürriyet ve sorumluluk düşüncesini kaldırması, kendi istikbâlini yıkması ve yok sayması anlamına geleceği için dinler arasında inanç, ibadet ve ahlak konularında uyulması gereken ilkeleri en tafsilatlı şekilde ihdas eden ve bu ilkelere tâbi olma konusunda inananlara sorumluluk yükleyen İslam'ın, iradesini yok sayarak insanın geleceğini tehlikeye atması düşünülemez.⁶⁷ Nitekim Müslümanlar, sınırsız kudret sahibi Allah'ın külli iradesi ile ahlaki kurallar ve insan sorumluluğu üzerine bina edilen *cuz-î irâdenin* varlığını kabul etmektedirler.⁶⁸

Kader inancı bağlamında İslam dininin en önemli ilkelerinden birinin bireysel sorumluluğun ikamesi ve korunması olduğunu vurgulayan Ahmed Na'im'e göre akıl sahibi hiç kimse, bir başkasının yaptığı eylemin sorumluluğunu üstlenmeyi kabul etmeyecektir. Bu bağlamda İslam dini, Hıristiyan teolojisinin temel dayanağını oluşturan aşlı günah doktrinini, insan sorumluluğunun bireyselliği bakımından şiddetle reddetmektedir.⁶⁹ Ona göre İslam'ın kurumsallaştırdığı sorumluluk bireysel olsa da en-Nahl Sûresi 25. âyet⁷⁰ bağlamında sunnet-i hasene ve seyyie ile ilişkili eylemlerin ilk faili, eylemi işleyen diğer failerin sorumluluğuna ortaktır. Zira eylemin bir *âdet* haline dönüşmesinin sorumluluğu, müsebbibi olması hasebiyle eylemi ilk kez gerçekleştiren kişiye bağlıdır.⁷¹ Bu bağlamda konuyu Hz. Peygamber'den rivayet edilen birçok hadîsle de delillendiren Babanzâde'nin zikrettiği, "İyiliğe öncülük eden kimse, o iyiliği işleyen,

⁶⁵ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 20.

⁶⁶ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 20.

⁶⁷ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 21.

⁶⁸ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 28.

⁶⁹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 24-25.

⁷⁰ "يَخْلَمُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُحِبُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِلَّا سَاءَ مَا يَزُرُونَ" "Kur'an-ı Kerim," 16/en-Nahl: 25.

⁷¹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 26-27.

kötülüğe öncülük eden kimse de o kötülüğü işleyen gibidir.”⁷² hadîsi konuyu özet bir şekilde izah etmektedir.

Kader konusunda tevekkül kavramının yanlış anlaşıldığını düşünen Ahmed Na'im'e göre bu kavram, Allah'ın evrenin işleyişi için tayin ettiği tabiat yasaları/Sunnetullah çerçevesinde anlaşılmalıdır. Söz konusu yasalar dikkate alınmaksızın sergilenen tutum veya davranış, kişinin kendi eylemi sonucunda yaptığı hata olarak addedilmeli ve kişi kusurunu kadere atfetmemelidir. Zira bu yasalara aykırı davranmak Müslümanlıktan değil Müslümanlığı bilmemekten, miskinlikten kaynaklanmaktadır.⁷³

Babanzâde, irade sahibi olması sebebiyle insanın mutlak anlamda eylemlerinden mükellef olduğunu belirtmesine rağmen konu Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretine geldiğinde her şeyin zorunlu olarak Allah'ın ezeli iradesine bağlı bir şekilde gerçekleştiğini dolayısıyla O'nun kazasında bir değişikliğin olmayacağını ifade ederek insanın iradesini işlevsiz bırakan cebri anlayıştan farksız bir tutum sergilememektedir.⁷⁴ Nitekim Babanzâde'ye göre mahşer gününe kadar gerçekleşecek her şey Allah'ın ilâhî irâdesine muvafık olarak 'ilm-i ezelisinde tespit edilip yazılmıştır. Bundan dolayı rızıkların, ecellerin taksimi gibi alemde gerçekleşen her şey, Allah'ın 'ilm-i ezelisine uygun olarak O'nun takdir ettiği vakit ve şekilde, değişikliğe uğramaksızın kaza ve kaderine göre vücut bulmaktadır.⁷⁵ Ayrıca eşyayı var etmeden önce bilen Allah'ın eşyayı yaratması ile ezeli ilminde herhangi bir değişiklik söz konusu olmayacağı gibi hadîsatta meydana gelen değişim, dönüşüm; açıklık ve gizlilik, Allah'ın ezelde kulliyât ve cuz'ıyyâtı ihata eden ilâhî 'ilmini sınırlandıramaz.⁷⁶

Babanzâde; Allah'ın 'ilm, irâde ve kudret sıfatlarının mutlaklığı bağlamında, O'nun irâde-i kulliyesine taalluk etmeyen bir şeyin gerçekleşmeyeceğini de vurgulamaktadır. Bu çerçevede insanın sınırlılıkları dolayısıyla Allah'ın iradesine rağmen bir şey isteyemeyeceğine dikkat çekmektedir. Ona göre mükelleflerin kalplerine günahı ve takvayı ilham eden Allah, dünya ve ahirette dilediği kimsenin günahını da affeder. Adaleti fazlını sınırlandırmadığı gibi fazlı da adaletini sınırlandırmaz. Allah ezeli

⁷² 'Alâuddîn Ebü Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kāsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'î' fî Tertibi's-Şerâ'î'*, 2/197; Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 27.

⁷³ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 34-35.

⁷⁴ Benzer bir anlayış Babanzâde'nin çağdaşı olan Muştafâ Şabrî'nin kader anlayışında da görülmektedir. Nitekim Muştafâ Şabrî, bu kader anlayışını cebri-i mutavaşşit ifadesi ile açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Efendi, *İnsan ve Kader*, 190, 210-213.

⁷⁵ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:75; Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:102.

⁷⁶ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı," 1/5:75-76.

irâdesi ile bütün âlemin saîd olmasını dileseydi herkes saadete kavuşurdu, şakî olmasını isteseydi de kimse saadete erişemezdi. Kimin şakî, kimin saîd olacağı Allah'ın ezeli irâdesine bağlıdır. O'nun kazasının hükmünde değişiklik olmaz. Bu çerçevede Babanzâde, ezelde kulların nasıl bir akıbete sahip olacaklarının belirlenmiş olduğunu dolayısıyla kimileri için cennetin ebedi mükafat alanı, kimileri için ise cehennemın ebedi azap karargâhı olarak tayin edildiğini iddia etmektedir. Bu ezeli tayin sebebiyle Allah'ın kazasının hükmünde değişim olmadığı gibi alem henüz var olmadığından kulların bu tayine itiraz etmeleri de söz konusu değildir.⁷⁷

Kader inancının, insanların cömertlik, cesaret, sabır gibi ahlaki faziletlere erişmesine katkı sağladığı için ahlaki gelişimlerine olumlu etkisi olduğunu ileri süren Babanzâde; bu olumlu etkinin anlaşılmasını ve bu konuya eleştirel yaklaşılmasını, insan ruhu konusunda yeterli araştırmaların olmamasına bağlamaktadır. Babanzâde'nin, insanın akıllı ve irade sahibi bir varlık olarak emir ve yasaklarla mükellef kılınması, sorumlu tutulduğu emir ve yasaklardan dolayı ödül ve cezaya muhatap olması bağlamında insan irâdesi ve özgürlüğünü merkeze alarak gerçekleştirdiği açıklamaları kendi içerisinde tutarlı bir görünüm arz etmektedir.⁷⁸ Ayrıca Allah'ın muṭlaḳ irâdesi bağlamında insan fiillerinin ezelde belirlendiği yönündeki yaklaşımı ile kullî irâde ve cuz'î irâde arasındaki ilişkiyi mensubu olduğu ekolün görüşüne uygun olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte Babanzâde'nin, muṭlaḳ irâde sahibi Allah karşısında insan özgürlüğüne alan açılıp açılmayacağı konusuna değinmediği, bu bağlamda konuyu nazari çerçevede ayrıntılı bir biçimde ortaya koyamadığı görülmektedir.

3.3. Hakikat-Nubuvvet İlişkisi

Allah'ın varlığının bilinmesi ve ispatı hususunda Mâturidî düşünce ile aynı perspektife sahip olan Babanzâde'ye göre 'akliyyât bahsinde değerlendirilen Allah'ın varlığına iman konusunda peygambere ihtiyaç olmasa da ilâhî şifâtların bilinmesi, Allah'ın şanına layık olan ibâdâtın öğrenilmesi, dünyanın imar ve idare edilmesi konularında insanların bilemediği kural ve kaidelerin elde edilebilmesi için Allah'ın lütfu olan nubuvvete ihtiyaç vardır.⁷⁹ Bu ihtiyaca binaen Allah'ın varlığının tasdikinde

⁷⁷ Ahmed Naim, "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:102.

⁷⁸ Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed Naîm'in Felsefi Görüşleri," 331.

⁷⁹ Ahmed Naim, "Devr-i İstibdâdda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti," 1/3:38-39; Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd ve Son," 1/19:297.

olduğu gibi nubuvvetin ispatı da güçlü delillere dayanmalıdır.⁸⁰ Buna rağmen Babanzâde, nubuvvet konusunu isbâtu'n-nubuvve geleneğinde olduğu gibi tüm boyutları ile ele alıp derinlemesine kelami bir analizde bulunmak yerine toplumların kurtuluşunun, hukuki, içtimai, ve kültürel gelişimlerinin yegane kaynağı olarak gördüğü dinin lüzumu bağlamında yorumlamaktadır. Ona göre Allah, insana diğer varlıklara bahşetmediği pek çok üstün özellik ihsan etmiştir. Allah, var ettiği insanları zillet içinde kendi hallerinde bırakmamış, onları terakkiyât-ı fikriyyeye, şırâṭ-ı mustakîme erіştirecek ve hakikate ulaşacakları en kısa saadet yolunu gösterecek nebîler göndermiştir.⁸¹ Babanzâde'ye göre tarihin seyri incelendiğinde gelişimini en iyi şekilde yerine getiren toplumlar, peygamberlere tabi olanlardır. Toplumlar, tarihsel süreçte risaletten uzaklaştığı ölçüde fesada uğramış ve eski kötü âdetlerine dönmüşlerdir. İnsanın tarihsel tekâmülünü nubuvvetle beraber değerlendiren Babanzâde, Hz. Muḥammed'e kadar geçen zaman içinde beşer aklının tam olarak kemale ulaşmadığını, bu tekâmülün ancak Hz. Peygamberin nubuvveti ile tamamlandığını belirtmektedir. O, Hz. Peygambere kadar gerçekleşen vahiy tecrübesini, İslam'ın hakikatini idrak etmek için geçen bir hazırlık evresi olarak nitelemektedir.⁸² Bu bağlamda insanlığın tarihi seyri içerisinde ortaya çıkan milletlerin, kültür ve medeniyetler hakkında genel bir değerlendirmede bulunan Aḥmed Na'îm'e göre tarihte yaşayan kavim ve toplumları helake sürükleyen temel saik, ilahî hakikatlerden uzaklaşmalarıdır. Nitekim onlarca asırlık bir zaman geçmesine ve bilgilerin birbirine eklenerek gelişmesine rağmen yirminci asrın filozoflarının dahi hâlâ kendi toplumlarının içinde bulunduğu kötülöklere çare bulamamış olmaları bu iddiayı doğrular niteliktedir.⁸³

Babanzâde'ye göre insanlığın kurtuluşu ancak Hz. Âdem'den Hz. Muḥammed'e kadar gönderilen tüm peygamberlerin tebliğ ettikleri din-i İslam ile mümkündür. İlâhî mesajın son temsilcisi ve mubelliği Hz. Muḥammed'in sahip olduğu yüksek insani değerlere ve sîretine bakıldığında İslam'ın insanlığa nasıl bir kurtuluş reçetesi sunduğu açıkça görölmektedir. Nitekim ona göre Hz. Muḥammed'in, sahip olduğu yüksek fitri ve ahlaki özelliklerle o dönemin toplumsal yapısında seçkin olarak

⁸⁰ Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd ve Son," 1/19:297.

⁸¹ Muhammed Ferîd Vecdî, "İnsan 2," 325.

⁸² Muhammed Ferîd Vecdî, "İnsan 2," 325.

⁸³ Ahmed Naim, "İlm-i Târîh, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûruyla İsbât Eder," 1/10:154.

adedilen ruesa', udebâ' gibi sınıflara mahsus nitelikleri taşımaması risaletinin ilâhî kaynaklı olduğunun delilidir. Buna göre annesiz-babasız, fakir ve ummî bir insanın; kendisine yol gösteren bir üstat ya da kitap olmaksızın nefesine uyararak etrafındakilerden işittiklerine ve gördüklerine meyletmesi tabii iken haktan tümüyle gâfil olan toplumunun aksine onun kalbinin hakikate yönelmesi, Hz. Peygamber'in, peygamberlik vazifesi öncesinde kendi toplumunca *Muhammedu'l-Emîn* olarak adlandırılması, Allah'ın terbiyesine mazhar olduğunu göstermektedir.⁸⁴ Ayrıca Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirildiği ilk yıllarda mali, askeri ve siyasi bir desteği, tahsili, şöhreti olmadığı halde kimsenin yetişemeyeceği mevkilere yükselmesi, toplumları irşad ederek onları batıldan hakka tebdil etmede gösterdiği başarısı, onun nubuvvetine açık bir delildir.⁸⁵

Nubuvvetin ispatı hususunda Ahmed Na'im, Hz. Muhammed'in ummiliğine özel önem atfetmektedir. Ona göre ummî bir beşerin; okur-yazarları, okuduklarını anlamaya davet etmesi, ilim irfan ortamlarında bulunmamasına rağmen ilim ve irfan ehline yol göstermesi, kâdir-i muṭlak olan Allah'ın hitabı yoluyla ilim-irfan ehlini acz içerisinde bırakması ve insanların tebliğ ettiği ilâhî hitâbı samimiyetle kabul etmeleri onun risaletinin en önemli burhanıdır.⁸⁶ Babanzâde'nin, Hz. Muhammed'in nubuvvetine delil olarak sunduğu diğer bir argüman ise Hz. Peygamber'in bizzat yaratılışın sebebi olduğuna işaret eden ve sıhhati şüpheli *Levlâk* hadîsi olarak isimlendirilen rivayettir.⁸⁷ Buna göre Hz. Muhammed, "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım."⁸⁸ İlâhî hitâbına mazhar olan, kendisinden önce gelen peygamberlerin akîdelerini tasdik, şeriatlerini de nesh eden İslâm'ın tebliğcisi ve nübüvvetin son temsilcisidir.⁸⁹

Nubuvvet bağlamında peygambere itaat konusuna da değinen Babanzâde'ye göre Hz. Muhammed'in Allah'ın emir ve yasaklarının tebliğcisi olduğuna iman eden her Müslümanın, mutlak manada ona itaat etmesi zorunludur.⁹⁰ Bu bağlamda peygambere itaatın mahiyetine değinen Babanzâde; peygambere uymanın, ona tâbi olmak ve onun yolundan gitmek

⁸⁴ Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd," 1/11:173.

⁸⁵ Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu," 1/15:233.

⁸⁶ Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd ve Son," 1/19:297-298.

⁸⁷ Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:102.

⁸⁸ Raḍiyuddîn el-Ḥâsen b. Muhammed b. el-Ḥâsen Ḥaydar el-'Advî el-'Umarî es-Şâgânî el-Ḳureşî, *el-Mevçü'ât*, 52.

⁸⁹ Ahmed Naim, "İslâmiyetin Esâsları, Mâzisi ve Hâli," 11/284:369; Ahmed Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/7:102.

⁹⁰ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 55.

olduğu kanaatindedir. Kanaatini komutan-er metaforu üzerinden açıklayan Babanzâdeye göre nasıl ki komutan ile erlerin sorumluluğu bireysel ise peygamber ve ümmetinin sorumlulukları da bireyseldir. Hz. Peygamber, tebliğ ettiği emir ve yasakları zorla yaptıran bir âmir olmayıp hakikati tüm açıklığı ile tebliğ eden, doğru ve yanlış yolu gösteren bir mubelliğdir. Bu nedenle ona uyup uymamak mükellefe kalmıştır.⁹¹

Babanzâde'nin nubuvvet konusunda dile getirdiği önemli hususlardan biri de Avrupalıların Müslümanların peygamber inancına yönelttikleri eleştirilerdir. Aḥmed Na'ım, Avrupa'da bir kesimin, doğuluların kendileri gibi beşer olan insanlara, tapma derecesinde yüceltmelerinden hareketle Müslümanların da Hz. Muḥammed'e aşırı tazimde bulduklarına ilişkin yanlış bir kanaate sahip olduklarını ileri sürerek söz konusu bu kesimin haksız ithamlarını kıyasıya eleştirmektedir. O, Müslümanların kulluk görevlerini yalnızca Allah'a karşı yaptıklarına dikkati çekmekte ve onların ifa ettikleri ibadetlerde hiçbir varlığı Allah'a ortak kabul etmediklerini belirtmektedir. Aḥmed Na'ım, ulûhiyyet ve rubûbiyyet konusunda başka bir varlığın Allah'a ortak koşulmasını şirk ve putperestlik olarak kabul etmektedir. Ona göre putperestliği ortadan kaldırmayı amaç edinen bir dinin, peygamber de olsa insanı Allah'a ortak kabul etmesi muhaldir. Müslümanların Allah'a olan saygı ve sevgileri, yaratılan varlıklara gösterdikleri saygı ve sevgi ile kıyaslanamaz. Allah ile insan arasında tebliğ vazifesini gerçekleştiren peygamberin, Müslümanlar tarafından insanüstü bir varlık olarak düşünülmesi söz konusu değildir.⁹² Zira peygamberliğin belirleyici unsuru beşeriyettir. Hz. Muḥammed'in şahsında hiçbir peygamberin melek olmadığına işaret eden Aḥmed Na'ım, peygamberlere beşeriyetin dışında insanüstü bir nitelik atfedilmesini doğru bulmamaktadır.⁹³

3.4. Akıl-Vahiy İlişkisi

Akıl-vahiy ilişkisi, vahiy merkezli dinî düşünce sistemlerinde tartışılan ana konulardan biridir. Bu bağlamda vahyin anlaşılmasında aklın keyfiyeti, hakikate ulaşma kapasitesinin sınırları; naşın yorumundan kaynaklanan akıl-vahiy çatışmasında akıl ve vahiyden hangisinin önceleneceği konuları tartışılan temel meselelerdendir. Akıl-vahiy ilişkisi, İslam öncesi diğer dinlerde teoloji/kelam geleneği üzerinden ele alındığı gibi Müslüman düşünce geleneğinde de kelam ilminin konusunu teşkil etmiştir.

⁹¹ Ahmed Na'ım, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 57.

⁹² Ahmed Na'ım, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 54.

⁹³ Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd ve Son," 1/19:299.

Babanzâde'ye göre İslam dışındaki diğer dinlerde vahyedilen hakikatler korunamadığı için ilâhî mesajlar tahrif edilmiştir. İslam öncesi dinlerin teologları, din/vahiy ile felsefe/akıl arasında yapay bir zıtlık ve çatışma var etmişler, vahiy ile akıllı birbirinin alternatifi, uzlaşması mümkün olmayan iki unsur olarak konumlandırmışlardır. Bu teologlar, dine dair düşünce ve iddialarında akli delillerin yanı sıra tabiat kanunları ile de çeliştikleri için teolojilerinde manasız te'vil ve tefsire başvurmuşlardır. Babanzâde, i'tikâd alanında aklın tahkir edilmesinin Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an'ın nuzûlü ile son bulduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kur'an, akıllı ruhbanların boyunduruğundan kurtararak ona geniş bir alan açmıştır. Bundan dolayı Müslümanlar; Allah'ın varlığı, nubuvvetin Allah'ın kudretinde olması gibi i'tikâdî konuların ancak akıl yoluyla tasdik edilebileceğinde ve ahkam konularında-idraki aşan hususlar olsa da bunların aklen muhal olmasının imkansızlığında- ittifak etmişlerdir.⁹⁴

Tevhîd dini İslam'ın esası, nakil; yardımcısı akıldır. Aḥmed Na'îm'e göre bu iki unsuru içermeyen her i'tikâd şeytânîdir.⁹⁵ Bu çerçevede Kur'an'da, insanları şüpheye düşürmeyecek fesahat ve belagatıyla ilâhiyyât, nubuvât ve me'ad olmak üzere bilinmesi ve inanılması gereken tüm hususlar şüpheye mahal vermeyecek kesin delillerle/burhanlarla desteklenerek telkin edildiği için inanç konusunda taklîd nehyedilmiştir.⁹⁶

Babanzâde'ye göre imanın temeli ve dayanağı akıldır. Nitekim Müslümanlar, her durumda, inandıkları hakikatleri temellendirmede Kur'an bir metot olarak delile başvurmuşlardır. Bununla birlikte insanların, bireysel ve düşünsel yeterliklerindeki farklılıklar sebebiyle ulaştıkları delillerin, kuvveti veya zayıflığı, şekil ve sureti değişebilmiş, böylece inançları delillendirme faaliyeti herkes için aynı biçimde gerçekleşmemiştir. Burada göz ardı edilmemesi gereken husus, imanın her durumda istidlâle dayanma zorunluluğudur. İmanın bir sır alanı olmadığına işaret eden Aḥmed Na'îm'e göre akla rağmen bir inanma mükellefiyeti söz konusu olmadığı gibi iman konularında münakaşa da engellenmemiştir.⁹⁷ İman; aklın yol göstericiliğinin, mümkün olan tüm istidlallerin ve vicdani kanaatlerin uyumu sonucunda gerçekleşmektedir. Ona göre kesin bir imandan sonra naş ile akli delil arasında herhangi bir çelişkinin görülmesi

⁹⁴ Ahmed Naim, "Devr-i İstibdâdda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi," 1/3:38-39.

⁹⁵ Ahmed Naim, "Devr-i İstibdâdda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi," 1/3:56-57; Ahmed Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 42.

⁹⁶ Babanzâde Ahmed Naim, "İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti," 1/4:56-57.

⁹⁷ Ahmed Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 42.

durumda, naşın te'vîl edilmesi gerekmektedir. Zira iman, aslen istidlale dayandığı için naşın te'vili zorunluluk arz etmektedir. Şayet naşın zahiri akla tercih edilerek tevilden kaçınılırsa asıl fer'e feda edilmiş olacaktır.⁹⁸

3.5. Din-Bilim İlişkisi

Babanzâde'ye göre din, insanın sadece Allah'a karşı sorumluluklarını bildirmekle kalmaz, yatay düzlemde diğer insanlar, canlılar ve doğa ile kurması gereken ilişkiye dair bildirimlerde de bulunmaktadır. Böylece din; insan hayatının tüm boyutlarını kapsayan iman, ibadet ve ahlaka dair ilkeleri tebliğ etmektedir. Bu bağlamda Babanzâde'nin, medeni hayatın gerektirdiği kuralları ahlaki düzlemde dinî sorumluluğun bir parçası olarak görmesi dikkate değerdir.⁹⁹ Ahmed Na'im'e göre Müslümanlar, tarihte olduğu gibi ihtişamlı ve hayırlı medeniyetler kurmak istiyorlarsa hayatın tamamını kapsayan dinî emirleri yerine getirmeli, dinî yaşam ilkelerine sıkı sıkıya sarılmalı ve bu konudaki ihmalkârlıklarından vazgeçmelidirler.¹⁰⁰ Bu çerçevede Babanzâde, dönemin gerektirdiği ilmi ve felsefi bilgi ve kabullere sahip olmayı, tecrübi ve müspet ilimleri öğrenmeyi Müslümanlar üzerine bir borç addetmektedir.¹⁰¹ Dönemin İslamcı düşünürleri gibi din ile bilim arasında bir çelişkinin, çatışmanın söz konusu olamayacağı kanaatindeki Babanzâde'ye göre İslam, aklın haiz olduğu değeri her daima korumuş ve yüceltmiştir.¹⁰² Bu bağlamda o, "İnsanın dini akıldır; akli olmayanın da dini yoktur."¹⁰³ rivayetini zikrederek aklın ilâhî delillerden biri olduğu konusunda tüm Müslüman alimlerin görüş birliği çerçesinde olduklarını belirtmektedir.¹⁰⁴

Babanzâde'ye göre bilim ve gerçek dinin ortak paydasını hakikat oluşturmaktadır. Bu yönüyle insan yaşamının merkezinde yer alan din ve bilim uzlaşısı içindedir. Nitekim İslam, kesinleşmiş bilimsel bilgiyi din ile uzlaştırmaktadır. Babanzâde; özellikle kesinleşmiş bilgi ifadesini kullanmak suretiyle ispatlanmamış teorilere dayalı olarak üretilen din-bilim

⁹⁸ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 42.

⁹⁹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 17.

¹⁰⁰ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 18.

¹⁰¹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 36.

¹⁰² Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 19; Ahmed Na'im, "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Maba'd," 1/9:129-130.

¹⁰³ Muhammed 'Abdurraûf el-Munâvî, *Feydu'l-Kâdir Şerhu'l-Câmi's-Şağîr*, 3/715; Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 19.

¹⁰⁴ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 19.

çatışmasının, yapay bir tartışma ve çekişmeye sebep olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁵

Din ile bilim arasındaki uzlaşığı Sunnetullâh kavramı üzerinden açıklayan Babanzâde, Allah'ın tabiatta geçerliliği olan yasalarında değişme olmayacağını ifade eden âyetlerden¹⁰⁶ hareketle tabiat bilimlerinde elde edilen ve kesinleşen bilgilerin kabul edilebilir olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Ahmed Na'im'e göre Sunnetullâh'ta değişimin olmayacağını ifade edilmesi, tecrübi bilimlerin kanunlarının değişmeyeceğini de göstermektedir. Bu bakımdan bilimsel keşiflerden faydalanmak gerekli ve zorunludur.¹⁰⁷

Babanzâde'ye göre Allah'ın aleme müteallik olarak koyduğu yasalarda değişme olmayacağını bildiren âyetteki¹⁰⁸ Sunnetullâh ifadesinin çoğul yerine tekil formda kullanılması, alemin işleyişine yön veren tek bir yasa olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yeni ilmi disiplinlerde geçerli olduğu düşünülen farklı kanun anlayışlarının, tek bir kanun düşüncesine doğru evrilmesi Sunnetullâh ile mutabık, değerli bir çabadır.¹⁰⁹

Babanzâde'nin yaşadığı dönemde din-bilim ilişkisi/çelişkisi noktasında tartışma konularından biri de mucize konusudur.¹¹⁰ Babanzâde, mucizeyi tabiat kanunlarına aykırı bularak reddeden anlayışa, insanların Allah'ın yasasına dair bilgilerinin sınırlılıkları ve Allah'ın irâdesinin mutlaklığını kabul etmedeki zaafılarından karşı çıkmaktadır. Babanzâde'nin bu konudaki argümanlarını Sunnetullâh'ta değişme olmayacağını bildiren âyetin yorumunda görmek mümkündür.

Siz, sünnetullahı öğrenebildiğiniz kadar bilirsiniz. O bildiğiniz miktarda ise değişme bulamazsınız; ne değiştirmeye ne de değişime uğradığını göremezsiniz. Bununla beraber şu keşfettiğiniz neden-sonuç ilişkisinin görünen eserleri de zorunlu değildir; bunlar kâinatın yaratıcısının hür iradesi ile ortaya koyduğu eser ve işlerden ibarettir. Bu eserlerin özleri gereği değişmelerine imkân vardır.¹¹¹

¹⁰⁵ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 35-38; Kılıç, "Babanzâde Ahmed Na'im'in Felsefî Görüşleri," 331.

¹⁰⁶ "Kur'an-ı Kerim," 33/el-Ahzâb:62; 35/el-Fâtır:43; 48/el-Fetiḥ: 23.

¹⁰⁷ Ahmed Na'im, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd," 1/9:375-376; Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 36.

¹⁰⁸ "...Allah'ın sünnetinde asla bir değişme bulamazsın, Allah'ın sünnetinde asla bir sapma da bulamazsın." Bkz. "Kur'an-ı Kerim," 35/el-Fâtır: 43; 48/el-Fetiḥ: 23; 33/el-Ahzâb: 62.

¹⁰⁹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 36-37.

¹¹⁰ Babanzâde'nin mucize hakkındaki detaylı görüşleri için bkz. Hilmi K. Altun, "Babanzâde Ahmed Na'im'in Ele Aldığı Kelâmî Problemler," 390-394.

¹¹¹ Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 38.

Mucize konusunu bu açıdan değerlendiren Babanzâde'ye göre bu iki hakikatin hakikat olmaları bakımında çatışıp çelişmesi mümkün değildir. İslam dini, aklın esasları ile iman esaslarını te'lif edip bütünleştirmektedir. Nitekim tecrübi ilimlerde, semâvi dinlerin vahiy ve mucize ile ilgili inançlarını sarsacak bir önerme ve kaide bulunmadığı için mucize özelinde, vahiy ile bilimin çatışması mümkün değildir.¹¹²

Sonuç

Babanzâde, İslam dünyasının siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan buhranlı olduğu bir süreçte doğmuş ve yaşamıştır. O, İslam dünyasının koruyup kollayıcısı konumundaki Osmanlı'nın yıkılış sürecine girmesi ile ortaya çıkan politik ve kültürel kaosa bir mütefekkir olarak kayıtsız kalamamıştır. Bu bağlamda özellikle Batı menşeli düşünce akımlarının etkisi ile gündeme gelen pek çok sorunu ele almıştır. Bu çerçevede özellikle Batılılaşma kaygısıyla toplumsal değişim ve dönüşümün dinamikleri dikkate alınmaksızın alelacele yapılan düzenlemeler olarak değerlendirdiği din-devlet ilişkilerinin ayrılması bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi düzenlemeleri eleştirerek bu düzenlemelerin Batı'nın eleştirilerinden kurutulmak amacıyla katı bir taklitle gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda özel olarak Batı ile Osmanlı toplumunun ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik paradigmalarının farklılığına dikkat çekerek Batı'daki etkinin Osmanlı'da söz konusu olamayacağını iddia etmektedir. Geçen bir asırlık sürece rağmen yapılan ıslahat çalışmalarının, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan tebaanın oluşturduğu Osmanlı toplumunun fikir ve inançlarına uygun olarak yürütülmediği için kabul görmediğini ileri sürerek Osmanlı toplumunun sorunlarını çözmesinin yegâne yolunu İslami değerlere dönüşte görmektedir.

Babanzâde, içine doğduğu dini-kültürel gelenek ve aldığı eğitim çerçevesinde Tanrı tasavvuru açısından Eş'arî bakış açısına sahip olsa da insan tasavvurunda bu geleneğin dışına çıkarak iradi bir varlık olarak insanın alemdeki etkinliğini ön plana çıkarmaktadır. Çağdaşı olan İslamcı düşünürler arasında insan tasavvuru ile ön plana çıkan Babanzâde, insanın varoluşsal tekamülünün bazı koşulların sağlanması durumunda nihayetsiz bir gelişim ve dönüşüme imkân vereceğini belirtmektedir. Ona göre insanı diğer canlılardan ayıran ve varlık hiyerarşisi içinde ayrıcalıklı kılan yönü, sınır tanımaz bilme, öğrenme ve ilerleme arzusu ve bu arzuya uygun

¹¹² Ahmed Na'im, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 38.

çabasıdır. Bu çabasına bağlı olarak insanın tekâmül sürecinin başarısı, doğru dini ve ahlaki müdahale ile yönlendirilmesine bağlıdır. Babanzâde'ye göre insanın tekamülü gerçekleştiğinde dolaylı olarak toplumsal tekâmül de kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir.

Babanzâde, yaşadığı devirde din merkezli yürütülen tartışmalarda İslam'a yöneltilen eleştirilere kelami tarzda bir savunu geliştirmekten ziyade Kur'an ve Sunnet temelinde sosyolojik, psikolojik ve ahlaki boyutta bir savunu geliştirdiği görülmektedir. Allah'ın varlığını tartışmaya açan materyalizm, pozitivizm gibi felsefi akımlara karşı ontolojik ve kozmolojik argümanlar geliştirmekten ziyade İslam'ın sosyal hayatı yönlendiren hükümlerini merkeze alarak ahlaklı bir toplumun ancak İslam temelinde mümkün olabileceği tezini ispat etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek / Grant Support:	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Yazar Katkıları / Author Contributions:	Rabiye Çetin %50, Semra Ceylan %50

KAYNAKÇA

- Ahmed Naim, "Bir Mukâyese", *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, mlf. Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtîfi'z-Zebîdî, içinde 1/91-100. çev. Ahmed Naim. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı." *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde, 1/5:75-76. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Mâba'd *Sırâtımüstakîm*. çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde, 1/7: 101-103. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı: Maba'd." *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/9: 137-138. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Bizde Din ve Devlet: İslâm Gazetesiden." *Sebîlürreşâd*, çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul

- Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 15/380, 293-295. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2019.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Devr-i İstibdâdda Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden: İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti." *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/3: 38-39. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "İlm-i Târîh, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûruyla İsbât Eder." *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/10: 153-155. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti." *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/4: 56-57. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "İslâmiyetin Esâsları, Mâzisi ve Hâli." *Sebilürreşâd*, çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde, 11/284, 355-357. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2017.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Muhtaç Olduğumuz Âsâr-ı Diniye". *Babanzâde Ahmed Naim, Babanzâde Ahmed Naim: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, ed. Kara, İsmail, M. Cüneyt Kaya, haz. M. Cüneyt Kaya, içinde 308-313. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları 2018.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Müdâfaât-ı Dîniyye Yine Teaddüd-i Zevcâta Dâir: Yine Mansûrî-zâde Said Beyefendi'ye." *Sebilürreşâd*, çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 12/308: 377-384. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2018.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Müdâfaât-ı Dîniyye-Teaddüd-i Zevcât İslâmiyet'de Men' Olunabilir Mi İmiş? Mansûrîzâde Sa'îd Beyefendi'ye." *Sebilürreşâd*, çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde, 12/298: 216-222. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2018.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Müdâfaât-ı Dîniyye-Teaddüd-i Zevcât İslâmiyet'de Men' Olunabilir Mi İmiş? Yine Mansûrî-zâde Said Beyefendi'ye." *Sebilürreşâd*, çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 12/301-1: 248-250. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2018.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu: Mâba'd." *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul

- Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/11: 172–713. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye’nin Târîhen Sübûtu.” M. *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/15: 232–233. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye’nin Târîhen Sübûtu: Mâba’d ve Son.” *Sırâtımüstakîm*, çev. İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 1/19: 297–299. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2012.
- Ahmed Naim, Babanzâde. “Tesettür İşine Zâbita Karışmasın Mı?: Ebuzyiya-Zâde Velid Beyefendi’ye.” *Sebilürreşâd*, çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde, 16/391: 13–14. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2019.
- Ahmed Naim, Babanzâde. “Yine Tesettür Mes’alesi: Ahmed Cevdet Bey’e” *Sebilürreşâd* çev. İskender Türe, Numan Yekeler, Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Fuat Recep, Osman Uslu, Mehmet Taştan, Nevzat Sağlam. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. haz. İskender Türe, içinde 16/393: 37–40. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2019.
- Ahmed Naim, Babanzâde. *Felsefe Dersleri*. haz. Cahid Şenel-M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Ahmed Naîm, *İslam Ahlâkının Esasları*. sad. Recep Kılıç. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Altun, Hilmi Kemal. “Babanzâde Ahmed Naim’in Ele Aldığı Kelâmî Problemler.” *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021): 377–402.
- Bacon, Francis. *Novum Organum: Tabiatın Yorumu ve İnsan Âlemi Hakkında Özlü Sözler*. çev. Sema Önal. Ankara: Say Yayınları, 2012.
- Ceyhan, Abdullah. *Sırat-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Demircan, Adnan. “Ahmed Emin: Hayatı, Eserleri ve Bazı Görüşleri.” *Doğu Araştırmaları* 1 (2008): 99-114.
- Eşit, Yusuf. “Babanzâde Ahmed Naîm’in Din-Devlet-Birey İlişkinine Dair Görüşleri.” *Babanzâde Ahmed Naîm (Ailesi ve İlmî Kişiliği)*, ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Uğur Yiğiz, Mahsun Atsız, içinde 345–351. İstanbul: Divan Kitap, 2022.
- Hampson, Norman. *Aydınlanma Çağı*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.
- Hansu, Hüseyin. *Babanzâde Ahmed Naim: Secdede Biten Bir Ömür*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Tarihte Akıl*. çev. Önay Sözer. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1995.

- Kahraman, Hasan Bülent. "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma." *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu ve Murat Belge, içinde 3/125-141. Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Kara, İsmail. "Rüşh ve İstikamet Sahibi Bir Zat Babanzâde Ahmed Naim Bey'in Hayatı ve Eserleri." *Babanzâde Ahmed Naim, Babanzâde Ahmed Naim: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, ed. Kara, İsmail, M. Cüneyt Kaya, içinde 13-49. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları 2018.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- el-Kāsānī, 'Alāuddīn Ebū Bekr b. Mes'ūd b. Aḥmed. *Bedā'i'u-ş-Şanā'i' fī Tertībi-ş-Şerā'i'*. 7c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406-1986.
- Kaya, M. Cüneyt. "Ahmed Naim'in Felsefe Çalışmalarına Giriş: Felsefeyi Yeniden Konumlandırma Çabası Olarak Hikmet/Felsefe Dersleri", *Felsefe Dersleri*. haz. Cahid Şenel- M. Cüneyt Kaya, içinde 17-33. İstanbul: Kalsik Yayınları, 2015.
- Kılıç, Recep. "Babanzâde Ahmed Na'im'in Felsefî Görüşleri." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/ 1 (1997): 297-339.
- "Kur'an-ı Kerim." <https://kuran.diyanet.gov.tr/> (11.05.2021)
- el-Munāwī, Muḥammed 'Abdurraūf. *Feyḍu'l-Ḳadīr Şerḥu'l-Cāmi'i-ş-Şağīr*. thk. Aḥmed Abdusselām. 6 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Mustafa Sabri Efendi. *İnsan ve Kader*. çev. İsa Doğan. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1989.
- es-Şāgānī, Raḍiyu'd-dīn el-Ḥasen b. Muḥammed b. el-Ḥasen Ḥaydar el-'Advī el-'Umarī el-Ḳureşī el-Ḥanefī. *el-Mevḍū'āt*. Necm 'Abdi'r-Raḥmān el-Ḥalef. Dımaşq: Dāru'l-Me'mūn li'tturās, 1405.
- Tunaya, Zafer Tarık. *İslamcılık Cereyanı*. 3/1. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, 1998.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. "İnsan 2." çev. *Babanzâde Ahmed Naim, Babanzâde Ahmed Naim: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, ed. Kara, İsmail, M. Cüneyt Kaya, haz. M. Cüneyt Kaya, içinde 320-25. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.

